

BIHORENII ȘI MÂNTUIREA LOR (APRILIE 1919)¹

”Nu toți putem purta sabie, dar toți avem datoria sfântă pentru apărarea țării și a neamului contra dușmanilor noștri, până a ne vinde și haina pentru a cumpăra sabie și munițiuni de război, ca să aibă cu îndestulare oștirea noastră tot ce-i trebuie pe câmpul de luptă și a îngriji de ostașii răniți și bolnavi de prin spitale, precum și copii rămași fără părinți”.

Mitropolitul Pimen

În numele românilor ardeleni - generalul Traian Moșoiu și glorioasa sa armată - fusese întâmpinat, la Sibiu, de șeful siguranței publice, dr. Ștefan Ciceo Pop și de distinsul profesor al generalului, Andrei Bârsan cu salutul frățesc: **Bine ați venit!** Acest salut era răspunsul ardelenilor la *Proclamația* generalului de la Reghin în care se preciza intenția și misiunea armatei ordonată de capul oștirii Ferdinand I: **„Cu noi aducem libertatea, iar dreptatea este scrisă pe steagurile noastre”.**

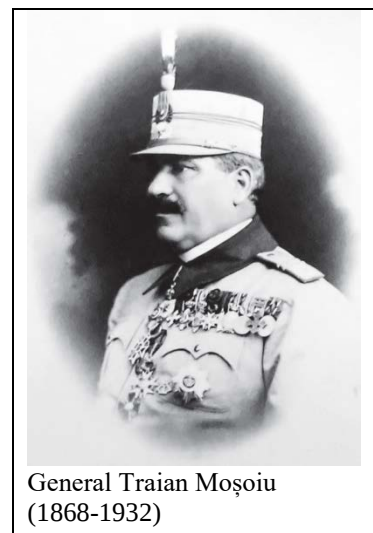
Atmosfera generală la intrarea armatei române era amestecată între zbaterea ungurilor pentru întronarea regulilor bolșevice și disperarea românilor pentru a rezista terorii dezlănțuite de armata haotică a colonelului Kratokwil. Gărzile naționale românești s-au pus în subordinea Comandamentului Trupelor din Transilvania, formând Diviziile 16 și 17 ardeleni. Gărzile ungurești dincoace de linia: Baia Mare, Zalău, Ciucea, Zam, au fost desființate, iar cele de dincolo de acea linie de demarcație au trecut de partea armatei ungare.

ORDONATE PENTRU ORDINE ȘI SIGURANȚĂ

Între entuziasmul mare și foarte marea dezordine, generalul Traian Moșoiu a trecut la organizarea militară a dispozitivului trupelor sale cărora le-a ordonat, pe 16 aprilie 1919, să atace pe întregul front. Datorăm, în galeria aducerilor aminte, recunoștința și cinstea pe care o purtăm martirilor și eroilor Bihorului din 1919. Între aceștia amintim pe dr. Ioan Ciordaș și dr. Nicolae Bolcaș, și pe cei 66 de soldați căzuți în bătălia de pe Tisa, din efectivul Diviziei 2 Vânători, repatriați sub semnul Vulturului, precum datorăm recunoștință tuturor acelor români aleși ca delegați electorali, ca participanți desemnați, ori ca persoane în nume propriu, în egală măsură și aceluia care de acasă s-au înrolat voluntari în Gărzile naționale.

Se cuvine să amintim lucrările tipărite de Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, de Teodor Neș, *Oameni din Bihor (848-1918)*, două dintre valoroasele lucrări mai vechi și alte lucrări de dată recentă semnate: Dr. Viorel Faur², Dr. Gh. Tudor-Bihoreanu, Dr. Constantin Moșincat, Ioan Tulvan³, Flaminia Faur⁴, Stelian Vasilescu⁵, Alexandru Dragomirescu, Cantemir Moșoiu⁶. În fiecare carte sunt descrise episoade din zilele fierbinți ale intervalului de la 1 Decembrie 1918 – ziua unirii tuturor românilor din „părțile ungurene”, cum se stipula în actul unirii -, și slobozirea Vestului României Mari și Bihorului din 20 Aprilie 1919. Studiul nostru se referă la partea finală, aceea a bucuriei și simpatiei manifestată de bihoreni pe traseul de înaintare a armatei române spre Oradea.

„Primele 4 luni din anul 1919 au fost zilele de cea mai grea încercare pentru biserica ortodoxă din districtul Consistoriului bihorean. Atunci s-a dezlănțuit toată furia foștilor stăpâni de ieri asupra conducătorilor „turmei” de care urmau să fie dezmoșteniți”, scria Roman R. Ciorogariu în raportul său

General Traian Moșoiu
(1868-1932)

¹ Apud Constantin Moșincat, 1918 - *Drumul datoriei. Bihoareni la Alba Iulia*, Editura Treira, Oradea, 2018

² Viorel Faur, *Viața politică a românilor bihoreni 1848-1919*; Idem, *Contribuția bihorenilor la actul istoric de la 1 decembrie 1918*; Idem, *Momente ale luptei pentru drepturi și unitate națională: (1849-1919)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018

³ Generalul Traian Moșoiu – arhanghel al bătăliei pentru Ardeal, Editura Imprimeria de vest, Oradea, 2002

⁴ Flaminia Faur, *Mărturii despre evenimentele din Bihor (noiembrie 1918 - aprilie 1919)*

⁵ Stelian Vasilescu, *Calvarul Bihorului*

⁶ Generalul Traian Moșoiu - ostașul și politicianul în slujba țării.

către Adunarea Eparhială. Firesc deoarece speranțele deșteptate, de Adunarea Națională din Alba – Iulia, au trebuit să treacă prin calvar spre a ajunge *ziua învierii*, cum a fost pe drept cuvânt numită ziua de 20 aprilie 1919. Altare părăsite și preoți fugari prin desişul codrilor simbolizau groaza momentului. Dar nu s-a umplut paharul suferințelor cu atâta. Asupra celui batjocorit trebuia adusă și sentința de moarte. Această sentință a adus-o **bolșevismul** asupra bisericii, declarându-o despărțită de stat, retrăgându-i-se tot sprijinul și lăsându-o la discreția credincioșilor, și ei secătuiți financiar. Și cu cât era mai mare încercarea, cu atât era mai dulce mângâierea văzând că românii nu și-au părăsit credința ci au împărtășit cu preoțimea paharul suferințelor. Acele zile grele au întărit și mai mult legătura dintre popor, biserică și armată. Iar când timpul suferințelor s-a împlinit, după săptămâna patimilor, a urmat și pentru aceste părți năpăstuite, ale Bihorului, *marea zi a învierii*. **Ziua luminată a învierii lui Hristos ne-a adus mântuirea prin brațele armatei române, adunându-ne pentru vecie într-o țară mare românească pe toți fii din același neam.**

În Raportul general prezentat în adunarea generală a oficiului protopopesc ortodox român al Beiușului, referindu-se la starea generală, din anul 1919, de pe teritoriul Protopopiatului Beiușului, se sublinia că „anul 1919 a fost un an de cele mai cumplite încercări, dar totodată și un an, care înregistrează cele mai înălțătoare pagini pentru viața noastră națională și bisericească. În lunile prime ale anului s-a înstăpânit și aici dictatura proletară și comunismul cel mai sălbatic. Și contra cui era îndreptat mai cu înverșunare? Contra Bisericii ortodoxe, știind că persecutând biserica ne va slăbi puterile și voința de muncă. Comunismul a declarat biserica de instituție privată, preoților li s-a retras ajutorul din partea statului, iar catehizația și creșterea religioasă morală a fost scoasă din școală. Predici nu mai puteau ține, fiind preoții puși sub pază și din tot cuvântul <rostit> li se face acuză <ca fiind> în contra statului comunist”⁷.

Nu mult după aceasta au amuțit și clopotele ce ne-au mai rămas la biserici, iar bieții creștini veneau la sfânta slujbă mai mult pe furiș și cu groaza în spate. Dar paharul amărăciunii nu s-a umplut cu atâta. Văzurăm preoți destituiți, purtați în lanțuri și alții condamnați la moarte. Averele la mulți este confiscată, iar la alții, care erau în drumul pe unde se retrăgea armata roșie, li s-a distrus totul. Și așa în postul mare bisericile au rămas aproape goale, păstorii risipiți, iar turma împrăștiată.

„Durerea noastră a avut sfârșit numai la 18 aprilie 1919, când dinspre Vașcău se auzeau tot mai întetite bubuiturile de tunuri ale Armatei Române și nu peste mult, în ziua de 19 aprilie, am fost eliberați pentru totdeauna de robia seculară și de urgia comunistă. Această eliberare o putem mulțumi Regimentului „Horea”, care este Regimentul Beiușului și Regimentului 9 vânători. Ambele ne-au dat libertatea, viața și ne-au încorporat la România Mare. Să mulțumim lui Dumnezeu pentru mila avută față de noi și M[ajestății] Sale Regelui Ferdinand I, care și-a trimis glorioasele sale armate pentru realizarea visului nostru de veacuri.”⁸

Strigătul de durere al neamului românesc din Bihor, atrocitățile pe care le suferea și în acest ceas al vremii, au ajuns și la cunoștința Armatei Române, care a pornit marea ofensivă din primăvara – vara anului 1919 împotriva armatei lui Bella Kun. Iată cât de măiestru descria acest lucru arhimandritul Roman Ciorogariu: „Iar când timpul suferințelor s-a plinit, după săptămâna patimilor a urmat și pentru noi marea zi a învierii. Ziua luminată a învierii lui Hristos ne-a adus mântuirea, prin brațele Armatei Române, aducându-ne pentru vecie într-o Țară mare Românească pe toți fiii aceluiași

Tradiția militară – 2008 - la statua martirilor Ciordaș și Bolcaș din Beiuș

⁷ Episcopia Ortodoxă Română a Oradiei, Bihorului și Sălajului, (în continuare: EOROBh-Sj), *fond Consistoriul ortodox român Oradea*, Act nr. 577/Pl/1920, p. 1

⁸ *Ibidem*

neam”⁹ Și curând, după intrarea Armatei Române în Oradea Mare, la 20 aprilie 1919, „glorioasa Casă domnitoare a distins cu Înalta sa vizită și orașul nostru Oradea Mare, dându-ne dovadă despre dragostea ce ne-o poartă”.¹⁰

În ziua de 23 mai 1919, delegația clerului și credincioșilor noștri din Bihor, condusă de Prea Sfinția Sa episcopul Ioan al Aradului, a fost primită la recepția dată de Maiestatea Sa Regele Ferdinand I. Cu această ocazie M[aiestatea] Sa, cunoscând bine trebuințele locale, a făcut cunoscut că Episcopia Oradei „se va reînființa mai curând decât credeți.”¹¹

Pe direcțiile de înaintare: pe văile Crișului Negru, Crișului Repede, Barcău și dinspre Arad spre Oradea armata română a fost primită cu un mare fast sărbătoresc, cu flori de liliac, cu salutul zilei **TRĂIASCĂ ROMÂNIA**

MARE! Pe aceste direcții toată lumea s-a pregătit de sărbătoarea Învierii, care spontan s-a transformat și într-o sărbătoare națională. Pentru populația Bihorului venirea soldaților români a stârnit reacții de bucurie, aceștia fiind „ospătați ca bineveniți” în satele Briheni, Lunca, Ștei, Hotârel, Rieni, Sudrigiu ș. a. Țăranii din sudul Bihorului au trecut de la manifestarea sentimentelor de bucurie la acțiuni de colaborare cu armata generalului Moșoiu. Astfel, de pildă, sătenii de Sebeș, - pe 18 Aprilie 1919, după cum relatează primarul de atunci, Avram Lucuța, au sprijinit acțiunile românilor care apărau localitatea împotriva atacurilor soldaților unguri, ei înarmându-se cu furci, sape, topoare, s-au strecurat printr-un loc puțin adânc împreună cu soldații români și au pus pe fugă inamicul, care „deși aruncau în urmă cu grenade, cu toate acestea au fost prinși”¹². Primarul Gheorghe Popa a lăsat o mărturisire importantă pentru modul în care ungurii s-au purtat față de populația comunei Țigănești. Deoarece a luat măsuri de adăpostire a populației și a stabilit legătura cu armata română a fost „bătut aproape de moarte și transportat între baionete prin tot satul pentru ca să-l vadă toți locuitorii, spre a fi intimidat”¹³. După ce au adunat tot satul pe două rânduri – copii, femei, bătrâni - presiunea a continuat asupra populației pentru a le da alimente furaje și căruțe pentru transport. Pentru a scăpa de teroare primarul a dat dispoziții de colectare de: ouă, găini, carne, ovăz, porumb, fiecare ce avea. Când totul a fost pregătit au fost salvați de soldații români. Sătenii din Lazuri de Beiuș s-au pregătit să evacueze localitate de frica

Regele Ferdinand I, la Oradea, 23 mai 1919

⁹ Ibidem

¹⁰ Ibidem

Pentru detalii vezi *Lupta pentru unire (1918-1919), oameni, fapte, întâmplări din Bihor*, coordonatori: Ioan Degău, Viorel Faur, Ed. Academia Română, 2018

¹¹ Istoricii Bisericii noastre române ortodoxe cunosc faptul că *Episcopia Ortodoxă Română a Bihorului* a dăinuit din îndepărtate vremuri și până la anul 1695, când ultimul episcop ortodox de Oradea, Efrem Veniamin, a decedat și scaunul episcopal a rămas vacant până în anul 1920, când instituția a fost restaurată și așezată sub conducerea arhimandritului cărturar Roman Ciorogariu. În lunga perioadă a anilor 1695 – 1920, clerul și poporul din aceste părți și-au găsit mângâiere în cele suflătești la cel mai învecinat episcop ortodox, cel al Aradului, Ienopolei și Hălmeagului, de care a aparținut jurisdicțional. De subliniat este și faptul că în anul 1692, când oștile austriece au intrat în Oradea, dintre fețele bisericești l-au găsit doar pe *episcopul schismatic*, iar orașul era locuit în cea mai mare parte de ortodocși. De asemenea, în Diploma leopoldină din anul 1695 era menționat și Efrem Veniamin, ca episcop al Oradei și a Agriei, confirmat în luna martie a aceluiași an însăși de împăratul Austriei. Peste ani, Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei și Ungariei, pomenind de Efrem ca episcop în Scaunul Oradei, afirmă că acesta ar fi decedat în anul 1695. Conform altor surse documentare și bibliografice se afirmă că Efrem n-ar fi murit în anul 1695, ci că în anul 1707 ar fi părăsit Oradea, plecând în Țara Românească. Vezi Florian Dudaș, *Dezrobirea religioasă a românilor din Bihor în secolul XVIII. Rolul Curții episcopale din Velența Orășii*, în *Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului – Biserica din Velența Orășii*, Editura Brevis, Oradea, 2004, p. 33–34. În toată această lungă perioadă (1695 – 1920) s-au făcut mari eforturi pentru restaurarea vechii episcopii. Regele Ferdinand fiind la curent cu acest deziderat al bihorenilor, face afirmația restatornicirii **mai devreme decât credeți**.

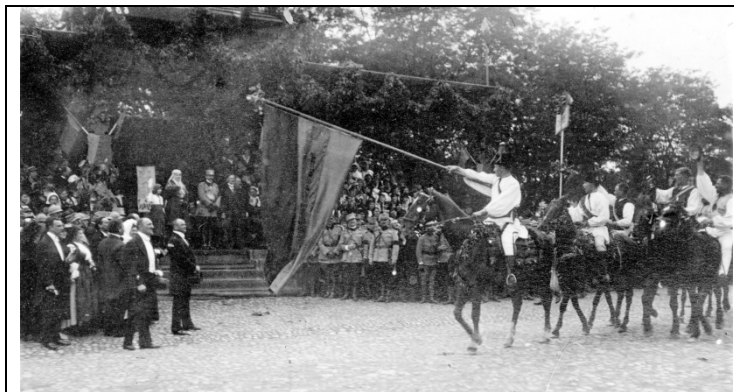
¹² Viorel Faur, *Viața politică a românilor din Bihor (1918-1919)*, p. 218

¹³ Ibidem

terorii ungurilor. Când erau gata de-a lua drumul codrului din capătul comunei s-a auzit un strigăt: „*Trăiască România*”, și astfel au scăpat de frică.

DOROBANȚII ROMÂNI AU ADUS LINIȘTE ÎN BEIUȘ, PE 19 APRILIE 1919

Înainte de această dată populația era terorizată. Intelectualii hăituiți și-au căutat scăparea în locuri mai sigure prin satele și pădurile din preajmă. Eliberarea Beiușului a fost considerat un moment important deoarece reprezenta, pentru zonă, centru economic, cultural și istoric. Fie și din aceste motive mai mulți cărturari ai vremii au relatat eliberarea Beiușului din mai multe unghiuri. În *Memoriile* sale, Moise Popovici reconstituie momentul intrării armatei române, pe 19 Aprilie 1919, în următorii termeni: „Văduva lui Augustin Antal, în fața mea plânge, de nu mai putea conțeni. Nu plâng de amărățată, îmi zice într-un târziu, ci de bucurie, căci românii noștri sunt în Vașcău (18 aprilie 1919)”. Informația primită, pe această cale, i-a fost foarte utilă căci, și-a adus aminte de răzbunarea promisă de comandantul gărzii ungurești de „a-i măcelării”, fapt pentru care s-a refugiat la Petreasa, unde a doua zi elevul Victor Corbu i-a întâmpinat cu salutul: „Trăiască România Mare și cu vestea că în Beiuș triumfă trupele române, care asigură ordinea, siguranța și liniștea publică”¹⁴. Alți intelectuali români precum Petre E. Pap¹⁵, a fost găzduit la Dore Creț, din Drăgoteni, „pe umărul căruia a plâns la aflarea veștii eliberării Beiușului”.

Delegația din Beiuș prezintă onor Regelui

termeni: „Văduva lui Augustin Antal, în fața mea plânge, de nu mai putea conțeni. Nu plâng de amărățată, îmi zice într-un târziu, ci de bucurie, căci românii noștri sunt în Vașcău (18 aprilie 1919)”. Informația primită, pe această cale, i-a fost foarte utilă căci, și-a adus aminte de răzbunarea promisă de comandantul gărzii ungurești de „a-i măcelării”, fapt pentru care s-a refugiat la Petreasa, unde a doua zi elevul Victor Corbu i-a întâmpinat cu salutul: „Trăiască România Mare și cu vestea că în Beiuș triumfă trupele române, care asigură ordinea, siguranța și liniștea publică”¹⁴. Alți intelectuali români precum Petre E. Pap¹⁵, a fost găzduit la Dore Creț, din Drăgoteni, „pe umărul căruia a plâns la aflarea veștii eliberării Beiușului”.

DINCOLO DE LINIA DE DEMARCAȚIE

Sublocotenentul George Tămaș, din comun a Poeni, pe când tocmai pleca din sat a fost prins de bandele ungurești, care l-au dus în gara Kissebes¹⁶. Aci, de față cu ofițerii maghiari, a fost ținut până a înnoptat, iar apoi supus la chinuri bestiale până ce ne mai putându-le suporta a cerut singur să-l omoare. A și fost împușcat fără să i-se lase răgaz de a se închina înainte de moarte!! Apoi a fost jefuit de tot ce avea asupra sa: 800 coroane, un ceas de aur, ghețele și jambierele din picioare. „A doua zi de dimineață, declară nefericitul tată al victimei: mi-am găsit fiul, de-a lungul drumului de fier cam 20 m depărtare de gara Poeni. Aici a fost îngropat până în brâu, partea de sus a corpului era aplecată, atingând cu fruntea pământul. Era acoperit cu puțin fân, uscături și gunoi. După ce l-am scos, am constatat față cu martori că avea 7 împușcături, în piept, abdomen și cel puțin , 20 împunsături de baionetă pe întreg corpul. Se vedea clar că fiul meu, mort în urma primelor împușcături, a fost profanat în modul cel mai barbar. Nu ni s-a permis nici să plângem în jurul cadavrului, nici să-i facem o înmormântare creștinească, amenințându-ne în tot momentul cu moartea. Am fost să ne plângem la lt.-colonelul, care conducea această trupă de bestii. Nici nu ne-a permis să vorbim amenințându-ne cu moartea și zbierând cât îl ținea gura: „**Vouă, vă mai trebuie România Mare, voi veniți acum la rând, nici unul n-o să mai rămână din voi!**”(subl. ns.).

În multe părți patrulare maghiare cutreierau satele românești și duceau cu forța pe toți feciorii spre a-i înrola în armata maghiară. În Sălajul neocupat, de armata română, toți intelectualii, care nu s-au putut refugia la timp, au fost deținuți. La Arad și în apropiere de Arad, ungurii coborau din tren pe toți ofițerii și soldații români îi băteau și îi maltratau. În comuna Șiria au intrat 10 unguri beți, înarmați cu grenade de mână și au bătut mai mulți feciori. În Boroșineu, după dezarmarea gărzii naționale române, au intrat în casele oamenilor unde băteau rând pe rând pe țărani, care au făcut parte din garda română. Noaptea au intrat în casa inspectorului Nicolae Popescu, căutându-l să-l omoare. Neaflându-l acasă, au străpuns cu baioneta un cumnat de al lui și au amenințat cu moartea familia întreagă. Numai grație unui ofițer francez, a scăpat familia de moarte sigură. În luna Ianuarie a intrat în satul Valcău de Jos fosta jandarmerie de acolo împreună cu alți 60 de jandarmi maghiari, înarmați cu puști, bombe și

¹⁴ *Ibidem*, p. 220

¹⁵ Primul protopop al României Mari din Județul Bihor

¹⁶ *Unirea*, Anul XXIX. Blaj, vineri 21 Februarie 1919, nr. 37, p. 3

mitraliere. Aceștia, fără nici un motiv, au bătut de moarte o mulțime de țărani români, așa că, locuitorii din sat, de frică s-au refugiat în păduri. La 1 Februarie 1919 secuii au deschis un foc puternic de pe dealul Piesa asupra satului. Un obuz a nimerit casa în care erau Floarea Tănasiu, Leotin Tănasiu și tatăl lor. Cei dintâi au rămas morți pe loc, iar tatăl lor s-a ales cu o rană grea. În comuna Bologa (județ. Cojocna) ungurii au înscenat furturi și jafuri. Pagubele se urcau la 600.000 coroane. Tot în comuna aceea au fost uciși mișelește de către bandelor secuiești: țăranul Dumitru Baciuc, Teodor Petra de 57 ani, care mai întâi a fost înțepat de 10 ori cu baioneta apoi împușcat de 2 ori în cap, nevasta lui Ioan Barza, tânărul Gavril Giurgiu și alții. Asemenea au fost răniți și bătuți de moarte mai mulți oameni din sat.

Sălbătăciile ungarilor nu s-au sfârșit însă. Până când?

”Suntem noi un popor conștient de ne lăsam batjocoriți în mod așa de brutal?”, se întrebau românii, tot mai des, auzind sau asistând la monstruoasele scene de brutalitate. Oameni, din părțile neocupate, încă, de armata română, comentau asemenea vești despre sălbătăciile înfiorătoare ale ungarilor. La un învățător, din părțile Zalăului, scria o gazetă a timpului, **”i-au jupuit pielea de pe cap, i-au vopsit capul în negru și au tras în el ca în țal (țintă) de împușcat. Pe alt învățător, despre care s-a mai vorbit în foi, l-au îngropat în pământ până în gât, de i-a rămas numai capul afară. Și s-au apucat apoi și l-au batjocorit, așa cum numai sălbaticii sunt în stare. Și după ce au făcut toate spurcăciunile, l-au ciuruit de gloanțe** (subl. ns.). Au spintecat cu baioneta femeii gravide, au scos copiii, i-au legat de gâtul nefericitelor mame. Acestea sunt numai câteva din sălbătăciile pe care le-au săvârșit acei bandiți ai Europei. Așteptăm să se ia de urgență măsurile de lipsă. Sângele victimelor strigă răzbunare”¹⁷.

Teroarea secuiască decurgea în proporții din ce în ce mai amenințătoare¹⁸. Bande nedisciplinate se năpusteau, cu trenuri blindate, asupra satelor, jefuind tot ce le cădea în cale, omorând și schingiindu pe locuitorii pașnici. Dacă bandele ungurești s-ar interesa, cât de cât, de propria lor țară, s-ar concentra mai spre capitală și ar face ordine în orașele mai mari, curat ungurești, unde ungurii se omoară între ei, ziua în amiaza mare. Cât despre haosul ce domnea în Pesta – ziarurile relatau că - acesta a luat proporții de-a dreptul tragice. Omul nu e în siguranță pe străzile cele mai populate, iar gărzile de tot soiul bolșevice, socialiste, regale (!) naționale etc. nici ele nu mai știu ce programe și denumiri să-și afișeze. La *bandele*, care au acționat în Ardeal, nu poate fi vorba de ceva acțiune regulamentară, legală, totul era pus sub semnul răzbunării și amenințării, opririi românilor în marșul lor spre unire. Oameni, care luau la zi leafă de 2-3 sute coroane, și porneau spre satele românești cu trenuri blindate, după ce se îmbătat tun, desigur, că nu aveau altă țintă decât dezordinea, jaful, omorul și schingiuirea. Retorsiunea va întârzia, ea va fi proporționată cu teroarea secuilor, pe care nimeni nu-i poate considera ca trupe regulate (deși erau), ci ca pe *bande* de hoți, dar care se erijau a fi *unguri ce apără Patria*. Trupele românești, alături de voluntarii ardeleni, pornise deja să împrăstie acele hoarde de turanici disperăți, care aveau ocazia să se convingă - în zilele următoare - că toate lucrurile din lume au un sfârșit, chiar și îndelunga răbdare a românului!

Vă rog cu respect, - scria cu disperare un sălăjean -, să binevoiți a da publicității strigătul de alarmă de mai jos: Onorată Redacție!¹⁹ ”Români din toată lumea românească! Ungurii și Secuții în comitatul Sălăgiului prind pe preoți, învățători, inteligență și popor. Unde îi duc? Ce fac cu ei? Destul că îndărăt nu se mai întorc. Prin toate satele de pe Sălăgiu jefuiesc vitele, porcii, banii locuitorilor. În satele unde s-au așezat, maltratează pe femei și pe prunci, iar pe bărbați de 50 de ani îi duc în oastea lor. În biserici pun mitraliere, și apoi în biserici se spurcă. Frații români nu înaintează! Unde sunteți frații noștri? Pentru ce nu vin toți Montanii ardeleni să ne scape de acești huni moderni? Veniți fraților Români de pe tot locul și ne scăpați de aceste haite crude și barbare, până nu e târziu! Comandamentele militare au arme, înarmează tot poporul, să spulbere această lepră a tiraniei. Veniți, că vă așteptăm. Giurtelec, la 7 Martie 1919”.

Despre alte atrocități maghiare aflăm date exacte, așa cum au fost consemnate în vremea ocupației bolșevice de după linia de demarcație²⁰. Garda ungurească din Varu a intrat, sub pretext că face

¹⁷ *Ibidem*, nr. 40, marți 25 februarie 1919, p. 1

¹⁸ *Unirea*, nr. 41, miercuri 26 februarie 1919, p. 1

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Ibidem*, nr. 43, vineri 28 februarie 1919, p. 2-3

perchiziție, în casa văduvei românce Cristina Tales (al cărei bărbat a murit pe front) și au omorât-o, fără nici o judecată, cu lovituri de baionetă. În urma ei au rămas mai mulți orfani. Bande maghiare au jefuit comuna Breda, după ce au încunjurat-o, au fost în special devastați: Ambruș Ioan a Lupului, Ioan Gavrilă a Paraschivei, Alexandru Uion și Clementina Popa, a Benului. Cu aceasta ocazie au fost omorâți: Ioan Marian și Alexandru Grecu, ale căror familii au rămas în cea mai mare mizerie. Locuitorul Gavrilă Bălănean a fost rănit la ambele picioare și actualmente e invalid. Țăranul român Gheorghe a lui Ghetu, din Brusturi a fost împușcat de unguri, numai pentru motivul, că nu a răspuns ungurește. Soldații unguri din Soborșia au omorât la 5 Februarie 4 soldați români fără nici un motiv, Gardistul român Martin Gheraf a fost omorât la 25 Ianuarie de patru gardiști unguri și un sergent, pe când aceștia l-au întâlnit la intrarea comunei Curtici pe simplul motiv, că la întrebare a lor Ghemf a răspuns, că face parte din Garda Națională Română. Trei jandarmi unguri însoțiți de 25 voluntari intra cu forța, la 25 Dec. 1918, în casa românului Teodor Rus din Păuliș și fără ai spune nimic îl omoară pe loc. Aproape toate Gardele Naționale Române au fost dezarmate. Tot așa Consiliile Naționale Române au fost dizolvate. Au forțat inteligența și șefii de gărzi de-a părăsi localitatea sub amenințare de moarte. A fost arestat Dr. Marsieu vicepreședinte al C. N. R. din Arad și nu i s-a dat drumul decât cu condițiunea de a părăsi orașul. Aproape toți membrii C. N. R. din Arad s-au refugiat la Sibiu. La Șiria ungurii au arestat pe bătrânul Dr. Hotaran și iau omorât nevasta și copilul. Bande înarmate au jefuit, la 16 Februarie 1919, comuna Hălmagiu de Sus și în deosebi casa preotului român Nicolae Balta. Au împușcat un tânăr, au silit pe notarul Ionescu, de a le da cheia casei de bani, de unde au furat fondurile de ajutorare de război pentru femeile mobilizaților, în sumă de 23 mii coroane. Apoi au dus cu ei pe domnișoara Ionescu (19 ani, după ce au furat vioara tânărului Ionescu, mai multe linguri de argint și alte lucru casnice). Notarul s-a refugiat la Nagy Halmagy (Hălmagiu Mare). În săptămâna trecută – consemna sursa - bande ungurești au împușcat o femeie. Gardiști unguri comandați de ofițeri au împușcat la Sighiștel 4 oameni, la Câmpenii-de-Sus 2, la Câmpenii-de-Jos unul și la Hotar unul. Un detașament ungar a silit, la Bălnaca, 4 țărani români de a-și săpa singuri groapa și apoi i-au împușcat. Secuții au devastat la 15 Ianuarie întreaga comună Bratca. În aceeași zi, a fost împușcat, fără nici un motiv, judecătorul din Birtin. De asemenea pe primarul satului, l-au omorât la 19 ianuarie 1919 (Era străbunicul primarului de astăzi Ilie Bolojan, din Oradea).

Secuții au arestat, la 16 Februarie 1919, pe protopopul Demetriu Coriolan, pe Gheorghe Filip și Gheorghe Molnar. Venerabilul preot a fost oribil maltrat de soldați pe străzile Tășnadului. Locotenentul ungar Vecsei, din același sat, a declarat în public, că trebuiesc spânzurați toți românii. Locuitorii și mai ales funcționarii băncii (românești) din localitate s-au refugiat. Din Oradea-Mare se comunica, că patru soldați săcuți comandați de un sergent, au arestat pe avocatul Ioan Furlea, din Aleșd, după ce i-au devastat casa. Secuții au împușcat, la 4 Februarie 1919, pe institutorul Vasile

Monumentul eroilor martiri din Sânlăzăr²¹

²¹ Arhivele Episcopiei Ortodoxe a Oradei, Bihorului și Sălajului, *fond Documente/1935, Act nr. 2690*. La 24 octombrie 1935, primpreztorul Plasei Marghita înainta episcopilor Roman Ciorogariu și Andrei Crișanul invitația de a participa la dezvelirea monumentului martirilor din acea plasă, uciși mișelește în timpul revoluției din 1919. Monumentul s-a dezvelit în amintirea martirilor: preot Dănilă din Dijir, învățător Filip din Bogeiu și a plugarilor Popovici din Sânlăzăr, Cheregi și Fărcaș din Satul Barbă. Fiind situate într-o zonă minoritară, actul se impunea cu necesitate a fi realizat cu mult fast. Într-o asemenea împrejurare se solicita și prezența înaltelor fețe bisericești la sărbătoarea comunității de la granița de vest a țării. Adresa confidențială ruga „a ne onora cu prezența Sfinției Voastre și a admite ca cucernicii preoți din comunele Plășii noastre să fie scutiți a oficia liturghia mare pentru a lua parte și Domniile lor în fruntea populației la aceste serbări”. Vezi întreaga istorisire la Constantin Moșincat, *Cinstirea eroilor martiri de la Sânlăzăr-Bihor și Lazuri-Satu Mare - Documente inedite*, în *Art-Emis*, 16 august 2017. <https://www.art-emis.ro>

Filip, din Marghita, pe motiv că el ar fi cel mai periculos dintre Valahi. Locotenentul Gheorghe Nistor a fost arestat la Sătmăr și apoi întemnițat la Debrețin. Se anunța că va fi condamnat la moarte. Locotenentul român Tămaș a fost îngropat până la gât după aceea i-au scos ochii și apoi l-au omorât²².

Nu știm cum ar face, nu știm cum ar drege apăsătorii noștri de ieri, spre a se opune cu toată puterea lor la înfăptuirea strămoșescului nostru vis, care prin ajutorul Atotputernicului Creator îl vedem azi împlinit. Nu se teme acest neam arpadian în clipele cele din urmă ale dominației sale peste neamurile, pe care veacuri de-a rândul le-au asuprit și palmuit, le-au închis aproape toate căările spre mai înalta cultură și bunăstare materială, le-au huiduit și întemnițat fără pic de simțământ omenesc și creștinesc²³. Nu se teme acest neam, fără credință în Dumnezeu, că o trăsătură de până mai restează (rămâne) și soarta sa va fi sigilată pentru eternitate! Bine știu ei, că neamul românesc nu mai face parte din țara lor. Acest neam și-a spus ultimul său cuvânt, ultima sa dorință, de la care nimeni nu-l mai poate întoarce. Am suferit prea mult, am înghițit destul amar în decursul alor o mie ani. Să mulțămim deci, adânc, Proniei cerești, scăpând de sub tiranul lor jug de fier. Și totuși în multe părți au înscenat băi sângeroase și înfiorătoare. Ucideau în mod infam români nevinovați, prădau și jefuiau avutul românilor, câștigat cu multă trudă și osteneală, tot numai cu cugetul ascuns în inima lor de hienă, ca să ne dezbine de uriașul trunchi al neamului românesc.

Ei poate încă nu știu că cele trei mlădițe tinere și sănătoase nite în anul 1918 în puternicul și de viață dătător trunchi bătrân, dar veșnic tare, deja s-au prins și azi-mâne de căldura soarelui ceresc vor înverzi și crește mereu. De aceste scumpe mlădițe îngâmfați nu se mai pot apropia spre ale ciontă niciodată, căci puternicul lor corp la care au fost altoite este și va fi păzit cu cea mai mare grijă, cu cea mai mare putere acum și pentru totdeauna, ca nu cumva mâni dușmane și-l poată vreodată reteza de pe suprafața pământului unde s-a născut, crescut și împuternicit, încât ori și ce uragane vor năpădi asupra coroanei sale de fier, asupra trupului său de granit, voind a-l despoia de podoabele sale sau chiar de trunchiul lui să-l doboare la pământ, - zdrobit și înfrânt va rămânea, când acest puternic arbor uriaș numai se va scutura. Pe cum auzim, mâni sacrilege voiesc a se apropia de o mlădiță botezată cu frumosul nume: botezată cu frumosul nume: Ardeal, care din toamnă a fost amorțită, voind a-i desface legătura de pe falnicul stejar, dar în zadar le este toată osteneala și rea voință căci puternica și vâjoasa mlădiță s-a deșteptat din amorțeala. Goarna a sunat! A sunat și oastea s-a adunat, să apere pe regele tuturor Românilor, să apere ce-am câștigat cu grele jertfe, să apere cu puternicele lor piepturi de oțel scumpul și frumosul Ardeal, care numai al nostru poate să fie pe vecie! Și-apoi, teama și spaima înfricoșată de-a pururi aibă loc în inimile lor barbare!

Protestul femeilor împotriva atrocităților ungurești a fost prompt. Miercuri, 18 Martie 1919, s-a ținut în Sibiu o mare adunare a femeilor române, în care au protestat cu toată energia împotriva salbătăciilor ungarilor. A deschis adunarea doamna Bârseanu. Doamna Pop, o refugiată din părțile neocupate încă, a descris în culori zguduitoare atrocitățile ungurești. După vorbirea acesteia, doamna Matern a chemat femeile la o muncă stăruitoare pentru ajutorarea celor care au suferit atât de mult în urma barbarismului asupritor. A citit apoi următoarea *Moțiune*²⁴: "Femeile române din Sibiu și împrejurime a acestui oraș întrunite în ziua de 18 Martie 1919 protestează cu ultima energie în contra atrocităților săvârșite de bandele ungurești față de Românii de dincolo de linia demarcațională. Adânc îndurerate de suferințele fără de margini ale fraților și surorilor noastre, roagă pe toți cei cu cădere să curme suferințele negrăite grăbind întru scăparea nefericiților noștri frați și surori. În numele umanității insultate ne adresăm tuturor reuniunilor femeiești din țară și străinătate să adere la protestul nostru în fața acestor barbarii și să împreune rugămintile lor cu ale noastre pentru ca armatei române să i-se dea voie de-a înainta până la frontiera etnică a neamului nostru. (Vii aprobări generale). Moțiunea se primește unanim. A fost prezentată lui Dr. Maniu, președintelui Consiliului Dirigent. Hotărârile speciale au fost astfel formulate: 1. Femeile române dezaprobă orice petreceri sau întruniri de distracții, câtă vreme femei române sunt omorâte și necinstite de Maghiari fără represalii. 2. Se va convoca o adunare mare a femeilor române din Sibiu și împrejurimi pentru a protesta contra atrocităților maghiare și a aduce la cunoștința celor în drept precum și femeilor din Țară și străinătate

²² *Unirea*, nr. 56, sâmbătă 15 martie 1919, p. 2-3

²³ *Ibidem*, nr. 43, vineri, 28 februarie 1919, p. 2-3

²⁴ *Ibidem*, nr. 63, duminică 23 Martie 1919, p. 2

acest protest. 3. Se va face o colectă generală în întreaga țară, pentru ajutorarea văduvelor și orfanilor victime ale acestor atrocități. 4. Se vor organiza 2 zile de doliu, în Sibiu, când damele române vor aduna obolul publicului făcând cheta pe stradă. 5. Se va ține un parastas pentru sufletele celor asasinați de maghiari. 6. Se va face apel la toate Reuniunile de femei române din țară, să adere la acest proces și să procedeze în conformitate”.

Ziarul „New York Tribune” vorbea pe larg de situația Ungariei și comenta astfel încercările ei de a putea obține, din partea Antantei, oarece avantaje! „Ungaria prin șovinismul ei a adus la exasperare națiunile străine, care se găseau pe pământul maghiar. Mai toți fruntașii politici se arătau puțin favorabili libertății cerute de cei ținuți în sclavie. Atunci când au văzut, că Austria este pe punctul dezastrului, au încercat o lovitură, căutând să devină stăpâni pe situație și să se proclame independenți. Cehoslovacii, Bosniacii, și Românii, care au fost asupriți și-au manifestat dorința să fie uniți cu neamurile din care fac parte. Atunci ungurii văzându-se singuri și mai puțin puternici de cum visau, au început cunoscuta campanie în contra acelor, care și-au recăpătat libertatea și au încercat să inducă în eroare pe conducătorii antantiști. Rapoartele oficiale sosite din Ungaria dovedesc, că ungurii sunt vinovați de faptele petrecute și că sancțiunea pe care o cer ei pentru alții ar trebui să fie dată pentru faptele lor. Cu insinuări și trâmbițări false nu se va putea reabilita Ungaria, e nevoie să cunoaștem faptele pe larg și să dăm o satisfacție acelor, care merită. Ungurii nu trebuie să uite, că au luptat alături de germani și că au fost uneltele lor în ocupare a și subjugare a popoarelor, care le stăteau în cale”²⁵.

Pe direcția de înaintare a roșiorilor și dorobanților generalului Moșoiu, pe vale Crișului Repede, manifestările de simpatie nu mai conteneau. Toată lumea plângea și chiuia de bucurie. Femeile întâmpinau pe salvatori cu tot ce gătiseră mai bun. Sosirea armatei române punea capăt crimelor, jafurilor și terorii bolșevice de pe aceste meleaguri. Pe 19 Aprilie sătenii din Vad fugiseră în pădure pentru a se pune la adăpost și a nu fi prinși între cele două forțe, unguri în retragere dezordonată și românii în ofensivă victorioasă. Spre seară, Teodor Sala a revenit în sat și văzând că acolo era armata română a dat vestea cea mare tuturor. A doua zi sătenii „pe uliță, în dreptul fiecărei case, au așezat coșuri și postăvi pline de cozonaci, ouă, friptură de miel”²⁶.

Calvarul de la Sighiștel. Amănunte senzaționale asupra barbariilor de la 11 Octombrie 1918, 24 Februarie și 28 Martie 1919. Reținem dintr-o corespondență a ziarului *Patria*: ”În ziua de 11 Octombrie 1918 bandiții unguri au încunjurat satul. O parte din populație prinzând de veste s-a refugiat pe drumuri ascunse, rătăcind ceasuri întregi prin zăpadă până în genunchi. Printre acești a se afla și proprietarul fabricii românești din Sighiștel cu nevasta și cei doi copilași. Tot rodul agonisirii lui, care întrece a suma de 1 milion cor. a căzut pradă focului și lăcomiei jefuitorilor. În ziua aceea au fost împușcați românii: Teodor Pele, Maxim Zoica, Șandru Zoica și Sofroniu Baie. Sătui de jaf și de beția crimei de la o vreme bandiții s-au retras și liniștea s-a înstăpânit de nou. Refugiații ce se aflau prin împrejurimile comune i s-au întors la vetrele lor, care deși pustiite îi adăposteau totuși de furia iernii. În 24 Februarie bande înarmate au încunjurat satul din nou. Bieții oameni surprinși de năvala aceasta cu greu și-au mântuit viața ascunzându-se care pe unde a putut. Panica din noapte a aceea de groază nu se poate descrie. Bandiții unguri au închis pe oameni în propriile lor case și le-a dat foc să ardă de vii, următorilor: Anisiu Pasca, în vârstă de 52 ani, Nicolae Baie de 65 ani, Ileana Dronce de 58 ani, Zorince Haniș de 18 ani, Costan Tudue de 56 ani, Vasile Boldor de 62 ani și Mariuca Roman de 50 ani. Din aceștia nici unul n-a scăpat cu viață. Împușcat cu ocazia aceasta a fost numai Ilie Pasca. Aprinse au fost și arse până-n temelii casele, cu avut cu tot ale următorilor: Ioan Pasca, Tănase Boldor, Teodor Pells, Costan Tuduc, Ilie Pasca, Tanase Ambruș, Mihai Dronca, Iosif Dronca, Nicolae Haneș, Mitrea Tuduc, Pascu Baie, Pascu Haniș, Floarea Haniș, Ilie Groza și Atanasie Toader. De la alții ale căror gospodării au fost cruțate, au stors frumoasa sumă de 66,280 cor. Încărcați de prăzi s-au retras apoi vitejii lăsând în urmă cea mai înfiorătoare priveliște. Probabil însă jidovii nu s-au putut odihni, ori prăzile Ungurilor s-au fost epuizat, căci în noapte a de 28 Martie năvăliră iar asupra satului cu furie și mai aprinsă. Veneau de la fabrica din Luncă.

²⁵ *Ibidem*

²⁶ *Ibidem*

De data aceasta au cutreierat satul umblând de la casă la casă. Au împuşcat 17 inşi: 4 bărbaţi, 8 femei şi 5 copii. Dintre aceştia 14 au şi murit. În urma acestor ştiri dureroase, nedumeriţi ne punem întrebarea: Sătui sunt oare jidovii din Sighiştel de sângele românesc ori pretind de la slugile lor tot alte şi alte victime: Noi care le-am putea veni în ajutor bieţilor fraţi năpăstuiţi stăm şi aşteptăm c-o pacientă adorabilă, ca blestemata stavilă ce ne desparte să cadă de la sine. Suntem popor blajin, popor de ordine, da. E frumos, înălţător, chiar să constaţi despre tine una ca asta. Dar există în firea popoarelor izbucniri, cari anumit e moment e din viaţă le şi pretind în mod imperios şi cari totdeauna duc mai reped e la scop. Noi însă cerem cu politeţă, aşteptăm. Până când?”²⁷

Vin românii?, se întrebau comuniştii unguri. Înaintarea românilor şi dezorganizarea ce a intervenit din această cauză în armata maghiară, a produs o emoţie considerabilă în Budapesta şi Ungaria neocupată încă. ”Necunoscând intenţiile aliaţilor, comuniştii unguri se tem, că armata română va înainta până la Budapesta, pentru a răsturna guvernul sovietic. Autoritatea actualului cabinet (Kun Bela) a scăzut şi a pierdut mare parte din partizanii ce-i avea înaintea. Membrii guvernului se pregătesc să fugă. 28 avioane au fost pregătite ca să transporte la Moscova aurul şi bijuteriile ajunse la Budapesta din teritoriile ocupate de Români. Guvernul comunist a adresat o proclamaţie către popor şi armată, prin care caută să le ridice moralul. Populaţia nu ştie de ce să se teamă mai mult: de înaintarea românilor, sau de menţinerea regimului comunist şi din această cauză rămâne pasivă”²⁸.

Una dintre relatări descrie cu amănunte intrarea vânătorilor şi infanteriştilor români în Tileagd, pe 19 Aprilie 1919, în următorii termeni: „după ora şase a apărut un călăreţ mândru, urmat la câţiva paşi de 22 călăreţi voinici ca brazii. Era o patrulă de cavalerie, sub comanda unui maior, doi ofiţeri subalterni şi douăzeci de oameni trupă, îmbrăcaţi în haine verzi, o culoare ce nu era văzută până atunci pe meleagurile noastre. Într-adevăr, această patrulă făcuse o impresie bună chiar şi înaintea ungarilor din Uileacul de Criş şi Tileagd”²⁹. Maiorul a făgăduit mulţimii să nu-i mai lase „pieirii” şi să-i ocrotească. În mijlocul satului „lăutarii i-au primit cu muzică”. A doua zi, după sosirea generalului Traian Moşoiu şi a generalului Holban o delegaţie de orădeni a fost primită la Tileagd.

De simpatie şi de o călduroasă primire s-au bucurat şi subunităţile care au înaintat pe valea Crişului Negru spre Salonta. Există multe declaraţii şi memorii care certifică această atitudine şi stare de mulţumire şi bucurie. Regimentul *Horea* a fost primit la Beliu cu „pâine şi sare, iar femeile le-u dat soldaţilor hrană rece”. O primire asemănătoare au făcut şi comunele Tămaşda, Talpoş. De un interes aparte este relatarea primirii din 21 aprilie 1919, din Ucuriş, după însemnarea făcută de preotul paroh: „armata română a intrat când tocmai făceam prohodul consăteanului Vasile Măruca a Gruifului. Însufleţirea noastră a fost aşa de mare încât am lăsat mortul să fie dus la groapă de familia sa.. de a acolo toată asistenţa... a întâmpinat o patrulă a armatei. Sosind nu a fost ochi de român care să nu lăcrimeze de bucurie la vederea lor, care cântau: *Nainte, Nainte, ne-aşteaptă şi fraţii, Pe al nostru steag* şi alte cântece frumoase, cântate de grupuri de soldaţi români, care veneau aşa de frumos, de toţi cu toţi sătenii ne-am ţinut mândri că facem parte din poporul acestor fii vrednici ai ţării noastre. Impresiile acelea nu se vor şterge din sufletul nici unui consătean, care i-a văzut şi admirat”³⁰.

Asemenea descrieri le găsim şi referitoare la eliberarea comunei Tinca, pe deasupra căreia a zburat „un aeroplan românesc, pilotat de maiorul Marinescu”. După ce a aterizat a fost omenit, la

La Tinca – pe urmele eroilor - 2005

Trupele generalului Moşoiu în faţa palatului Episcopiei greco-catolice din Oradea

²⁷ *Ibidem*, nr. 79-80, miercuri 16 aprilie 1919, p. 2

²⁸ *Ibidem*, nr. 86, p. 4

²⁹ *Idem*, p. 221

³⁰ *Idem*, p. 223

restaurantul *Crișana*, s-a adresat mulțimii, iar părintele Hașaș a tălmăcit pentru ungurii prezenți spusele ofițerului ”că armata română urma să sosească”. Și în adevăr atunci când grosul oștirii a intrat, mulțimea s-a simțit în Țara Românească! La auzul veștii locuitorii din Gepiș, în frunte cu preotul Marțian Andru au pornit spre Tinca, unde au dat mâna cu armata română și unde au jucat Hora Unirii. Comandantul Gărzii române din Nojorid, Ioan Crețu surprinde momentul intrării primelor patrule în noaptea de 20/21 aprilie 1919, când a ajutat la patrularea direcției Nojorid - Gepiu și când a identificat un tren blindat, despre care a raportat Diviziei 6, prin telefonul notarului din Leș, cerând o baterie de artilerie care a deschis focul în gara Leș. A sosit apoi la Oradea unde în fața primăriei a văzut trupele române și pe generalul Moșoiu. De bucurie a fugit acasă la Nojorid și a „bătut toba și am vestit satului întreg bucuria și minunea văzută”³¹.

ZIUA FLORILOR DE LILIAC

Desigur șirul exemplelor ar putea continua. Dintre toate însă, manifestația de la Oradea a fost cea mai amplă și însuflețitoare despre care însuși Nicolae Iorga a spus că a reprezentat **O ZI DE GLORIE**. În adevăr, **20 aprilie 1919**, a fost ziua învierii Domnului și a orașului Oradea Mare, orașul martir care trăise *săptămâna patimilor*, a însemnat un moment istoric în viața locuitorilor săi, pentru că: „Nici o parte a românismului nu a fost expusă atât de mult pieirii ca țara Bihorului”, - arăta vicarul ortodox de Oradea Roman Ciorogariu, nimeni altul decât cel care, cu câteva ore înaintea intrării glorioase a trupelor comandate de generalul Traian Moșoiu în Oradea, fusese arestat împreună cu alți români și duși între baionete la Primăria orașului, spre a fi executați. Când armata română a intrat triumfătoare în capitala județului a fost o atmosferă de entuziasm general, zi în care din toate cartierele se adunase românii și ungurii spre a da și primi „răsplata pentru eroismul cu care și-au păstrat limba și legea străbună pe aceste margini”. Jafurile și omorurile luaseră o asemenea amploare, încât Oradea trăia clipe de groază. Consiliul orășenesc hotărăște trimiterea unei delegații la Tileagd, unde a ajuns armata română, ca să intervină pe lângă Comandament pentru a grăbi intrarea în oraș. Delegația a fost compusă din: Coriolan Pop, Sever Andru, Sever Erdeli, Gh. Morar și Nicolae Fîru, care au arătat comandantului șef, generalul Moșoiu situația gravă, rugându-l totodată să grăbească înaintarea, ceea ce s-a și împlinit.

De patru luni, zi și noapte, îl așteptau, de patru luni de când pășise biruitor în Ardeal numele lui era pomenit ca numele „unui zeu salvator, și acum iată-l, a sosit... Ce impunător! Din ochii lui de vultur izbucnesc flăcări de ură contra dușmanului de veacuri. E în picioare în automobil. De-o dată o ploaie de flori îl acoperiră în aclamațiile mulțimii. Era poporul care-și da prinosul său de venerație armatei românești. Era sărbătorirea triumfală a celui mai mare erou, în cele mai sfinte clipe ale neamului. Automobilul nu mai poate înainta. Mulțimea crește și un ocean de capete, români, unguri, toate naționalitățile orașului aclamă pe viteazul general”³².

Nicolae Iorga, elogiind isprăvile generalului Traian Moșoiu scria: „Astfel energicul general ardelean, care și-a dus ostașii cu un avânt uimitor, chiar pentru cei cari știm ce înseamnă o înaintare românească, atunci când nu se lovește de piedica unui dușman, având mijloace de luptă incomparabil superioare, a fost primit cum rareori a fost întâmpinat un șef de cuceritori. Automobilul lui atât de îndrăzneț, mînat mult înaintea regimentelor cari înaintau, a fost literalmente copleșit, înăbușit de flori”.

³¹ Ibidem

³² Pentru detalii vezi: Constantin Moșincat, Dan Poinar, *Generalul Traian Moșoiu - note bio-bibliografice*, comunicare prezentată la Sesiunea omagială de la Bran, 2007

20 APRILIE 1919 O ZI DE GLORIE - a reprezentat o noua speranță pentru bihoreni, iar pentru orădeni **a fost O zi de glorie**, după cum consemna eruditul savant Nicolae Iorga, care deși se făcea că nu știe, nu-și aducea aminte ce s-a petrecut atunci, în aceea zi, afirma cu multă convingere că „**istoria românilor s-a făcut în ziua aceea acolo!**”³³. Martor la evenimente, Roman Ciorogariu în lucrarea sa *Zile trăite*, publicată în 1926, consemna evenimentele din ziua de Paști și zilele următoare în termeni admirativi față de intervenția atât de așteptată a armatei române. Episcopul ortodox nota: „Pe când se încheia slujba la biserică la 11.30, se ivește prima patrulă de roșiori, în frunte cu locotenentul Teodorescu, împodobiți cu lilieci, floarea primăverii, întâmpinată de populație cu urale **“Vive la France”** și cu răspunsul soldaților **“Vive la Roumania”**. Apoi defilarea trupelor desfășurată până noaptea târziu a fost întâmpinată de orădeni cu strigăte **Trăiască armata română!** și **“Ejen a roman hadsereg”**, **“Trăiască generalul Moșoiu, eroul nostru național”**. Deși nimeni nu-l văzuse până atunci, speranțele tuturor se legau de el, văzându-l ca pe un simbol al dezrobirii nației românești așteptat de 4 luni. Ați fost așteptat – a spus un localnic, și a izbucnit în lacrimi - să ne trăiți!. Acum putem muri cu toții, că am văzut înfăptuit cel mai frumos vis al vieții noastre, am văzut pe fiul Ardealului, pe Dumnezeuul nostru, intrând triumfător, sfidând moartea, ca să ne salveze pe noi”³⁴.

Primarul orașului Oradea, Rimler Karoly, însoțit de consilieri municipali, după ce au întâmpinat armata la uzinele de apă, l-a asigurat pe general că în oraș este liniște, au cerut protecție și măsuri de aprovizionare, apoi cu toții s-au s-au îndreptat spre sala primăriei unde generalul a dat ordinele necesare, preluând conducerea administrativă a orașului (vechea administrație având doar rol formal până la alegerile din toamna anului 1919) și numind pe generalul Holban Stefan³⁵ comandant al garnizoanei. De remarcat că prin ordinul generalului Moșoiu *“toate organele administrative ale orașului și județului”*³⁶, rămăneau neschimbate pe lângă care s-a numit câte un inspector român. Din acest moment teritoriul juridic unit, prin Hotărârea de la Alba Iulia, devenea efectiv dirigit de autoritățile române.

Drapelul armatei române în fața altarului

A doua zi de Paște, s-a săvârșit Sfânta liturghie în Biserica Catedrală (catedrala cu lună – n.n.) din piața mică (Unirii de astăzi), prin P.C. Sa vicarul R. Ciorogariu, asistat de protoiereii Gh. Tulbure și Gh. Pap, de parohul Vasile Popovici și diaconul Dr. A. Magieru. Răspunsurile le-a dat corul mixt al „Hilariei”, sub conducerea dirigentului Nicolae Fîru. La ora 9, s-au postat în fața bisericii două companii de onoare, în frunte cu muzica regimentului. Soldații erau îmbrăcați în haine de sărbătoare, cu coifurile pe cap; pe fețele lor sănătoase, bătute de vânt și pârлите de soare, se oglindea mândria și veselia oșteanului biruitor.

1992 – Bustul generalului Moșoiu - Oradea

20 aprilie 2008 – Piața Unirii din Oradea

³³ Nicolae Iorga – *Neamul românesc*. Portretul generalului Moșoiu vezi la Constantin Moșincat, *Cronică de marș, op.cit.*, p. 93. Vezi pe larg: Gh. Tudor, Constantin Moșincat, Ioan Tulvan, *Generalul Traian Moșoiu, op cit.*; *Istoria orașului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1995; Liviu Borcea, *Agonia – 1919*, Editura Cogito, Oradea, 1992

³⁴ *Cronică de marș, op. cit.*, p. 93

³⁵ General de divizie Ștefan Holban (n. 15 mai 1869, Vaslui – m. 2 decembrie 1939, București). Studii militare: Școala de ofițeri și Școala superioară de Război (1900). Grade căpitan (1898), colonel (1914), general de brigadă (1917), general de divizie (1921). În războiul întregirii a fost comandant al Etapelor Armatei de Dobrogea, comandant la diviziile 9 și 9/19 infanterie, atașat pe lângă Comandamentul armatei ruse, comandant al Diviziei 6 infanterie, Comandant al garnizoanei Budapesta 1919.

³⁶ *Istoria orașului Oradea, op cit*, p. 352

În cursul heruvicului, a sosit în biserică, generalul Holban, urmat de general Sachelarie și întregul stat major, 30 ofițeri, toți îmbrăcați în splendida uniformă de paradă. Ei luă loc în stranele rezervate, în dreapta și-n stânga altarului. Lângă scaunul episcopal se postaseră 6 soldați voinici, cu *steagul regimentului, ciuruit de gloanțe și purtat cu biruință prin focul războaielor*. Biserica era ticsită de credincioși, cu fețele înviorate de fericire. Erau de față toți intelectualii și mulți fruntași ai bisericii surori gr. catolice.

La ieșirea cu sfintele daruri, când s-a pomenit pentru întâia oară numele Regelui Ferdinand I și a soției Sale Regina Maria, corul și muzica oastei a intonat deodată imnul regal: „Trăiască Regele”.

Momentul a fost înălțător. O emoție adâncă se zugrăvea pe fețele tuturor și ochii multora se umpluseră de lacrimile fericirii necunoscute până atunci. După veacuri de dureri înăbușite, sufletul descătușat al românului își serba, pentru întâia oară, adevărata înviere. La priceasnă, vicarul Roman Ciorogariu a rostit de pe amvon o predică avântată.

Încărunțitul demnitar a ridicat sufletele ascultătorilor la înălțimea însemnătății marelui praznic al neamului nostru, spunând următoarele: „Iubiți creștini! Un șir neîntrerupt de suferințe a fost trecutul nostru pe acest pământ. Suferințele din vremile invaziunii popoarelor barbare, suferințele unei restriști milenare. Dar a fost mai mare virtutea de rezistență a părinților noștri și credința lor în ideal a fost mai mare decât toate aceste suferințe. A învins caracterul nostru român: răbdarea și munca. Caracterul acesta a fost sfințit de credința într-un ideal. Astfel s-a putut întâmpla minunea aceasta a lui Dumnezeu, pe care o vedem astăzi.

Acestor suferințe le aduc, înainte de toate, prinos și venerațiune, astăzi, în ziua Învierii lui Hristos, Chipul suferinței. Când văz însă în razele soarelui, ce s-a revărsat asupra noastră, astăzi chipul viitorului, atunci un sentiment mare, mai mare decât al suferințelor, iubirea de neam, îmi inspiră mângâierea, că a fost vrednic a suferi.

Între contemplațiile mele din săptămâna Patimilor, în fața morții, ce-mi bătea la ușă, am cetit o carte din suflet femeiesc: „Gândurile și icoanele din vremea războiului”, zugrăvind suflarea morții, ce a trecut peste suflarea românească în acest crâncen război. Acest suflet artistic a cuprins întreg calvarul îndurat de țara mamă pentru eliberarea noastră. Acest suflet înălțat este Regina Maria. Femeia română a fost totdeauna vestalia iubirii de neam. Corneliile și Veturiile romane, Mama lui Ștefan cel Mare și altele la întâlnirea lor de dincolo de mormânt, vor recunoaște în tipul sublim a Reginei Maria pe vrednica reprezentantă a femeii române. Și o aureolă cerească va fi cununa răsplătirii Sale.

Războiul acesta a făcut din țara românească un cimitir de eroi.

Morminte împodobesc și pământul nostru ardelenesc. La piatra fundamentală a României - Mari avem deci martiriul. Creștinismul își zidește altarele sale pe moaștele martirilor, cari au creat credința poporului, că clădirea nouă cere jertfa unei vieți. Templul nou al României - Mari este zidit pe moaște de eroi (pomeniți în Catedrala Mântuirii Neamului, sfințită la praznicul Centenarului). Mă cuprinde un fior, când privesc la aceste morminte de eroi, dar măreția templului îmi inspiră convingerea, că pentru acest templu, a fost vrednic a muri. Până astăzi noi aveam un cântec de jale, izvorât din sufletul amărât al poporului nostru: *Munții noștri aur poartă/ Noi cerșim din poartă-n poartă*. Astăzi întreagă comoara pământului strămoșesc s-a deschis pentru noi. O țară frumoasă, plină de aur și argint, ca în povești. Iar Dumnezeu ne spune că tot aurul și argintul este al nostru. Când privesc la comoara aceasta, nu mă gândesc la îmbuibarea capitalismului hrăpăreț, care vrea numai să-și umple jitnițele sale. Mă gândesc la poporul meu iubit., căruia i s-a deschis pământul pentru o muncă cinstită și răsplătită. Mă gândesc la opera de cultură, care se deschide

Frescă de la Episcopia Ortodoxă a Oradei:
Întâlnirea generalului Traian Moșoiu cu
Episcopul Vicar Roman R. Ciorogariu

Oradea, 20 Aprilie 2005
Omagierea generalului Traian Moșoiu

și pe seama țaranului nostru. Mă gândesc la o Românie bogată și fericitoare pentru toți. Mă gândesc la împlinirea destinului măreț al Gintei Latine, de a reprezenta pe Dumnezeu pe pământ, după cuvintele profetice ale bardului național de la Mircești. Când privesc la acest viitor zic, că de acum înainte va fi vrednic de a trăi. Legea din înaintea descoperirii dumnezeiești a fost: ochi pentru ochi și dinte pentru dinte. Când s-a descoperit Dumnezeu profeților, cari au pregătit calea Domnului, această lege barbară s-a șters și a zis: Lăsați-mi mie răzbunarea.

Mântuitorul Hristos, de pe crucea patimilor se roagă pentru dușmanii lui și legea lui morală culminează tocmai în iubirea vrăjmașului. Legea aceasta ne obligă să fim buni creștini și față de foștii noștri dușmani. Să se șteargă gândul răzbunării din sufletul nostru în această zi a Învierii, care nu poate fi pângărită cu fapte necreștinești. Deschid Evanghelia dreptății și a adevărului în noul cult național. Evanghelia aceasta să se vestească tuturor. Drepti față de noi înșine și drepti față de concetățenii noștri de altă limbă și lege, buzele noastre să preamărească pe Dumnezeu prin vestirea adevărului și aplicarea dreptății pentru toți. Această Evanghelie: să fie călăuza vieții noastre, ca să fim vrednici de mila lui Dumnezeu, care ne-a făcut părtași la împlinirea idealului nostru național.

În fața altarului acestuia văd, pentru prima dată, drapelul armatei române. Acest odor este simbolul virtuții militare. Binecuvântat să fie de Domnul oștirilor, Dumnezeu cel mare și puternic, carele face minuni. Binecuvântat să fie Marele Căpitan al oastei române, Regele Ferdinand și Augusta lui Casă Domnitoare. Binecuvântată să fie glorioasa armată română și vitejii ei comandanți, în veci. Amin”.

După sfânta liturghie s-a oficiat un Tedeum pentru sănătatea și prosperarea Augustei noastre Case Domnitoare. Corul a cântat cu mult avânt „Trăiască Regele”. S-a citit apoi, în genunchi, de către P. C. Sa vicar episcopesc o rugăciune cu următoarea încheiere: „Și acum, cu sufletul descătușat de dureri, către Tine înălțăm Doamne glasul inimilor noastre și te rugăm păzește întru zile-ndelungate pe M. Sa Regele Ferdinand, Domnul tuturor Românilor și-l învrednicește să cârmuiască neamul românesc în pace netulburată. Sfetnicilor lui dă-le duhul înțelepciunii și al iubirii de oameni, care întărește popoarele și le înalță. Revarsă în diregătorii și păstorii poporului nostru duhul dreptății și al lăpădării de sine, cu care ai înzestrat pe Apostoli, când i-ai trimis, să propovăduiască Evanghelia iubirii Tale de oameni.

Insuflă ostașilor noștri bărbăție și vitejie, dragoste către țară și către de aproape și pe noi toți cetățenii României, ajută-ne, să sporim în râvnă spre fapte bune. Păzește țara noastră cea scumpă și frumoasă, România și sfântă Biserica ta, pe care ai întemeiat-o întru dânsa spre mărirea numelui Tău. Auzi-ne Doamne, precum ai auzit și rugile părinților noștri, al căror vis de veacuri ne-a învrednicit să-l vedem întrupat. Tu ai cârmuit destinele neamului nostru de la plămădirea lui până astăzi, binecuvântat să fie numele Tău în veac!”.

Apoi companiile de onoare, din fața bisericii, au fost stropite cu agheasmă, în prezența comandantului și al statului major, în vreme ce muzica a intonat „Rugăciunea”. O mare de capete descoperite privea, cuprinsă de emoție, actul acesta religios. Lumea s-a depărtat apoi cu sufletul înălțat și stăpânit de cele mai sfinte emoții ale acestei sărbători, care a fost adevăratele Paști ale noastre.

După amiază, pe la orele 4, muzica regimentului a cântat în piață mai multe cântece românești: hore, sârbe, marșuri naționale. Cetățenii orașului se îngrămădeau în piață de nu mai puteai străbate și fețele tuturor străluceau de veselie și de mulțumire. În vremea aceasta un aeroplan român, împodobit cu steaguri tricolore, a plutit deasupra orașului, coborându-se până aproape de pământ și executând cele mai frumoase virajuri. Astfel s-a încheiat ziua această măreață și neuitată pentru toți cei, cari au avut norocul să se bucure de ea.

A treia zi de Paști au urmat deputați la generalul Holban. Consiliul Național și-a ținut ca prima datorie să se prezinte în corpore la generalul de divizie Holban, pentru a-și exprima recunoștința și a-l asigura de respectul și devotamentul său nemărginit. Vizita a avut loc în salonul de gală al P.S. Sale D-lui episcop Dr. Demetrie Radu. În numele Consiliului, ai cărui membri erau de față toți, în

costume de sărbătoare, președintele R. Ciorogariu a adresat generalului următoarea vorbire: „Domnule General! Consiliul național român din Oradea și Bihor, trecut prin surghiunul zilelor bolșevice, ca înviat din morți, vă aduce omagiile sale izvorâte din adâncul inimii, pentru actul istoric, prin ne-ați eliberat și Vă roagă să fiți interpretul recunoștinței și al devotamentului înaintea Majestății Sale Regelui Ferdinand și a vitezei armate române, care, pentru noi poartă crucea suferințelor. Când ne împlinim această sfântă datorie, Vă oferim serviciile noastre la consolidarea imperiului român pe acest pământ strămoșesc. Voim să ne luăm partea noastră din această măreață operă de consolidare, care trebuie să fie opera dreptății pentru toți. Numele generalului Holban s-a înfipit în inimile noastre, ca salvator al nostru și amintirea lui va rămâne ca tradiție fiilor noștri. Aceste tradiții ne vor lega pe vecie și Dumnezeu ne va asculta rugăciunile, să Vă răsplătească cu fericirea fiilor D-voastre, fericirea ce-ați adus-o fiilor noștri. Vă urăm mulți ani fericiți spre gloria armatei române și prosperarea neamului românesc”.

Întreite urale de „să trăiască” au acoperit ultimele cuvinte ale oratorului. Generalul Holban a răspuns, cu glas mișcat și-n ton comunicativ, plin de căldură sufletească, spunând următoarele: „Domnule Președinte, Onorat Consiliu! Vă mulțumesc pentru omagiile ce-mi prezentați. Prin delegația dv. Mi-ați dat două însărcinări, cari deopotrivă mă onorează. Prima e, să fiu interpretul sentimentului dv. Față de Tron și Dinastie. A doua să tălmăcesc admirația și recunoștința dv. față de armata mea, care, chemată de glasul suferințelor dv., și-a pus aripi la picior și a zburat peste munți și văi, ca să vă vină cu un minut mai înainte într-ajutor. Ostașii mei și-au pus pieptul în fața gloanțelor și după ce au risipit pe dușman, au grăbit în marș forțat, ca să vă salveze. Vă mulțumesc de omagiile ce le aduceți acestor soldați, cari toți au alergat spre Oradea, nevoind nici unul, să rămână în urma celuiilalt. Cât mă privește pe mine, personal, eu am numai o parte mică de merit. Eu am luptat cu crierul, iar soldații mei cu picioarele

Sentimentele dv. le voi tălmăci atât Majestății Sale Regelui Ferdinand, al cărui supuși sunteți de astăzi înainte, cât și vitezei mele armate. Devotamentul dv. și asigurarea conlucrării dv. mă umple de mulțumire. Sunt sigur, că toți sunteți gata, să emulați pentru a organiza aici un Stat civilizat și ordonat, în așa chip, ca și adversarii noștri să i se închine. În munca aceasta de organizare nu suntem mulți, dar e destul să fim cinstiți și devotați. Sentimentele mele față de inamic sunt cele ale bunului creștin. Nu voi fi condus de duhul răzbunării, dar nu voi tolera nici o abatere, și orice încercare de a tulbura ordinea, o voi pedepsi cu asprime. Noi încă am stat sub ocupație străină și încă poliglotă. România a fost încălcată și jefuită în chipul cel mai barbar. Pe unde au trecut dușmanii noștri, a rămas jale și prăpăd. D-voastre, ardelenii, ați fost deprinși cu suferințele, la noi contrastul însă a fost grozav de izbitor. Bunul Dumnezeu ne-a scăpat însă din robie străină pe toți: pe noi, după un an, pe dv. după o mie de ani. Ajunși la libertate, să inaugurăm, pe toată linia, condițiile unui Stat civilizat. La munca aceasta vă doresc tuturor viață lungă și plină de fapte roditoare”.

Uralele furtunoase au subliniat cuvintele lui Holban, a cărui vorbire a făcut asupra tuturor o adâncă impresiune. Președintele a prezentat apoi pe membrii Consiliului în parte, iar generalul a strâns mâna fiecăruia. De la prima cunoștință ne-am convins, că în generalul Holban orașul nostru a câștigat o personalitate distinsă și mai mult decât simpatică: D-sa nu este soldatul de șablon. Este mai presus de toate un om, o individualitate. Un personaj care cucerește și supune din primul moment, prin inteligența-i superioară și prin profunda cultură morală, ce împodobește acest suflet frumos. Suntem mândri, că-l avem și rugăm cerul să ni-l țină cât mai mult între noi.

23 mai 1919 – Regele Ferdinand I la Oradea

Imediat după Consiliu a urmat deputăția senatului orașenesc, condusă de primarul K. Rimler, care, binecuvântând pe general și prezentându-i omagiile orașului întreg, îl ruga să asigure ordinea și siguranța publică și să ia măsuri pentru providerea orașului cu alimente și cărbuni. Senatul îl asigură de concursul devotat al tuturor organelor orașenești. El a răspuns, în românește, astfel: „Domnule Primar! Mulțumesc pentru bunele urări ce-mi prezentați. Eu am venit în orașul D-voastră în numele unui Stat civilizat și am la dispoziție o armată conștientă și bine disciplinată.

Încât privește susținerea ordinii publice, pe care am s-o păzesc aici în numele guvernului românesc, vă asigur că puteți fi deplin liniștiți. În măsurile pe care le voi lua în acest scop voi fi călăuzit de cele mai pure sentimente creștinești. Vă mulțumesc de concursul ce-mi oferiți și vă dau asigurarea că, deși sunt numai de două zile în acest oraș, pentru ordinea și prosperarea lui, pun tot atâta inimă cât D-voastră, care conduceți de decenii. Din parte-mi, vă ofer concurs nemărginit pentru a crea aici ordine și liniște perfectă și pentru a întrona principiile dreptății și ale civilizației. Deosebiri de limbă și naționalitate nu voi cunoaște. Ușa mea va fi deschisă pururi pentru toți și având vreo plânsoare, sau vreo cerere particulară, sau vrând să-mi denunțe vreun caz izolat în interesul siguranței orașului, oricine se poate apropia de mine cu inima deschisă.

În schimb, cer numai, ca orice propagandă politică, cu caracter naționalist, sau bolșevic, să fie curmată, pentru că la sugrumarea acestor tendințe voi fi, tocmai în interesul siguranței Statului, cât se poate de aspru și necruțător. În cât privește trebuințele materiale ale orașului, voi lua dispoziții urgente, ca ele să fie acoperite. Sper că în curând orașul își va relua viața normală”.

Vorbirea generalului a interpretat-o, în limba ungurească, Dr. Coriolan Pop, în calitate de prefect interimar. Consiliul Dirigent, după preluarea puterii politice în Ardeal, s-a îngrijit de asigurarea primirii armatei și de menținerea ordinii în noile teritorii. Prin reprezentanții participanți la Adunarea Națională de la Alba Iulia ordinele și hotărârile prindeau viață, acolo unde se instauraseră administrația românească. În părțile de vest – Crișana, Sătmar, Sălaj și Maramureș opresiunile bolșevicilor unguri și ale armatei colonelului Kratokwil erau de tot felul.

Până la ofensiva din aprilie, adică în perioada dintre sărbătorile de Crăciun 1918 și Sfintele Paști 1919 poporul roman a fost prigonit, preoții și învățătorii trecuți pe liste negre și urmăriți, la tot pasul, de *jandarii* unguri. Cel mai mic gest era interpretat ca nesupunere și sancționat. Organele politice și administrative transmiteau ordinele și dispozițiile lor prin intermediul preoților și a școlilor de pe întreg teritoriul Ardealului. Redăm câteva documente relevante pentru susținerea acestei teze. Consiliul Dirigent pentru combaterea propagandei ungurești din Ardeal trimitea circulare prin care se înștiința poporul că statul român îi va trata cu mai multă atenție ca pe frați de-ai lor și că vor beneficia și ei de pământ promis în timpul campaniei militare de *regele țaranilor* Ferdinand I, că votul lor va fi asigurat.

Gl. Gh. Mărdărescu, gl. Traian Moșoiu - la ieșirea din Catedrala cu lună, 1919

General TRAIAN MOȘOIU - Erou al întregirii

Așa este cunoscut și perceput în mediile militare și civile orădene generalul Traian Moșoiu. Biografia foarte bogată în fapte militare începe la 1 iunie 1889 cu gradul de sublocotenent în armata austro-ungară. Neîmpăcat cu gândul de a sluji o cauză care nu s-a potrivit cu educația ce a căpătat-o în familia sa de români, din Tohanul Nou, Traian Moșoiu demisionează din armata Austro-ungară și trece prin „Vama Cucului” în regatul României³⁷.

De la 1 aprilie 1893 îl găsim în armata română cu gradul de sublocotenent, recunoscându-i-se vechimea în grad. și așa cel pe care Nicolae Iorga l-a numit un ardelean cumplit la înfățișare și atitudine a devenit ostaș al neamului său. Traian Moșoiu a fost „un ofițer înalt și corpulent cu un aspect exterior și o înfățișare perfectă. Prin calitățile sale fizice și intelectuale, prin cunoștințele militare foarte dezvoltate, ce le practică, prin zelul și activitatea sa în serviciu a dovedit că posedă, în mod admirabil, aptitudinile gradului, că este foarte apt pentru gradul următor că este un excelent comandant”. Așa l-a apreciat comandantul Batalionului 9 Vânători, pe căpitanul care cunoștea și vorbea curent limbile germană și maghiară.

Ofițer pătruns de sentimentul datoriei, cu înfățișare ostășească, cu temeinică cunoaștere a regulamentelor militare în teorie și practică, Traian Moșoiu a fost socotit de generalul Borănescu, „un excelent instructor, conștiincios și inteligent. Munca prestată la serviciu, sobrietatea vieții de familie, și prestigiul din viața civilă, l-au impus” și i-au atras laude binemeritate din partea șefilor. În întreaga carieră militară Traian Moșoiu a fost înaintat numai la alegere și excepțional. În preajma războiului de întregire națională generalul Culcer Ioan i-a apreciat calitățile deosebite. „Mă simt fericit că pot propune la înaintare excepțională pe acest locotenent-colonel, tipul soldatului desăvârșit”.

Între colegi a fost socotit bun camarad, blând cu inferiorii, caracter cavaleresc. În corp a trăit în armonie fapt pentru care a fost iubit. Calitățile sale au fost remarcate. „Are ochiul prea bine exercitat în amănunte, pe care le apreciază și le vede cu o repeziciune și siguranță uimitoare”. La aceste aprecieri s-a alăturat și principele Ferdinand, care după inspecția ce i-a făcut a concluzionat: „compania sa este bine comandată și bine administrată”!

La 1 aprilie 1916, avansat colonel, Traian Moșoiu a fost numit comandant al Regimentului 2 Dorobanți și apoi al grupului Lotru³⁸. A purtat grijă pentru „înstruirea și educarea militarilor cu grade inferioare și pentru întreținerea materialelor. Grijă a avut de soldați în special pe front. La moartea primului erou a consemnat în jurnalul său de front: l-am dat de exemplu tuturor ostașilor din Grupul Lotru, căroră le-am amintit de strămoșii noștri români, care ziceau că moartea pentru patrie este dulce și frumoasă. Le-am spus că din jertfa noastră se va făuri România întregită. Până la făurirea României Mari a comandat Diviziile 20 și 23 Infanterie, Brigada 26 Infanterie în condiții deosebit de grele. Pentru bravura sa a fost decorat cu ordinul Mihai Viteazul. După retragerea în Moldova a reorganizat Divizia 12 Infanterie, avansat general și decorat cu Legiunea de Onoare franceză.

La 25 mai 1918 a preluat comanda Diviziei 7 Infanterie cu care-pregătește „marea revanșă”. Cu această Divizie a intrat în Ardeal și din Reghin a dat o proclamație din care reținem: „cu noi aducern libertatea, iar dreptatea este scrisă pe steagurile noastre”. Îmbărbătând trupa din subordine, cum numai el știa, urmărește, îndeaproape, inamicul în retragere până în ianuarie 1919, când frontul s-a stabilizat pe aliniamentul Sighet, Baia Mare, Ciucea, Zam. Generalul Traian Moșoiu a fost numit comandant al Comandamentului Trupelor din Transilvania și până la 15 aprilie organizează cele 7 divizii din subordine. A întocmit planul de operații în toate detaliile pe care Marele Cartier General le-a aprobat. Înainte de ofensivă a fost mutat

³⁷ Passim Constantin Moșincat, *Cronică de marș. 80 de ani de la înființarea Diviziei 11 Infanterie*.

³⁸ A.M.R., *fond Anuarul ordinului „Mihai Viteazul” 1916-1920, vol. I-III*. Regimentul 2 Dorobanți „Vâlcea” prin I.D.5218/13.12.1919, a fost decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul”. Pentru eroismul de care au dat dovadă ofițerii, subofițerii și soldații regimentului în luptele de la Panta, Muntele Pologaș, Negoveanu Mare, Cislădia-Moh, Rășinari, Gura Râului, Dealul Cioara în august și septembrie 1916, precum și în luptele susținute în timpul retragerii la Coți, Pleșiu, Zănoaga, Cărbunari, Inotești și Mizil în octombrie și noiembrie 1916.

comandant al Grupului de Nord. S-a pus în fruntea trupelor sale și a dezlănțuit acțiunile ofensive pe care armata ungară a colonelului Kratochwil n-a mai putut-o opri până pe Tisa. La 20 aprilie 1919, la orele 12, generalul Traian Moșoiu a intrat triumfal în Oradea întâmpinat de mulțimea adunată cu urale: Trăiască generalul Moșoiu, eroul nostru național. Deși nimeni nu-l văzuse până atunci, speranțele tuturor se legau de el, văzându-l ca pe un simbol al dezrobirii nației românești așteptat de 4 luni. Ați fost așteptat, a spus un vorbitor ce a izbucnit în lacrimi, să ne trăiți! Acum putem muri cu toții, că am văzut înfăptuit cel mai frumos vis al vieții noastre, am văzut pe fiul Ardealului, pe Dumnezeu nostru, intrând triumfător, sfidând moartea, ca să ne salveze pe noi.

20 aprilie 1919 a fost considerată, de savantul Nicolae Iorga, **O zi de glorie**, când generalul Traian Moșoiu a fost primit cum rareori a fost întâmpinat un șef de cuceritori. Automobilul lui, atât de îndrăzneț, mănât mult înaintea regimentelor care înaintau, a fost literalmente copleșit, înăbușit de flori. Ilustrul savant și-a intitulat articolul din „Neamul Românesc” cu o concluzie ce a rămas ca o aură pentru generalul Traian Moșoiu căci nu știu, nu-mi aduc aminte ce s-a petrecut aici în acea zi de 20 aprilie 1919, dar istoria românilor s-a făcut în ziua aceea acolo. După isprava de la Budapesta, generalul Traian Moșoiu a revenit la Oradea în fruntea Corpului Vânătorilor de Munte. Cu soldații săi a reparat și făcut drumurile ce leagă satele de Oradea. Ca ministru al Comunicațiilor, în 1922, a urgentat executarea căii ferate Arad—Salonta—Oradea. Ca semn al prețuirii în sala primăriei i s-a făcut un portret în mărime naturală, iar sculptorul M. Kara a realizat o plachetă după care autoritățile ungare au făcut o medalie de argint. La 24 ianuarie 1994, am descoperit în fundația unui perete fragmente de ceramică din care am recompus 18 medalioane cu înscrisul „General Traian Moșoiu 1919. KISUJSZALAS, KENDERES, FEGYVERNEK, SZOLNOK”³⁹.

Și astăzi numele generalului **Traian Moșoiu, erou al întregirii naționale**, este prețuit la Oradea. În holul de la intrarea în Primărie a fost reasezată placa, făcută în 1920, în memoria intrării glorioase a armatei române în oraș. Lângă placă pe un soclu a fost așezat bustul generalului flancat de drapele tricolore.

La propunerea Asociației Naționale a Cavalerilor de Clio, *Sala mare de Consiliu*, din Primărie și o stradă din centrul orașului poartă numele generalului. În 12 octombrie 1992, statuia generalului a fost așezată în fața Comandamentului Diviziei 11 Mecanizate „Carei”, realizată prin contribuția cadrelor militare active și în rezervă din Ministerul Apărării și de Interne, sponsorizată de întreprinderi din Județul Bihor. Un regiment și drapelul său de luptă au luat numele Regimentul 21 Mecanizat „general Traian Moșoiu”, în curtea căruia, prin efort financiar propriu, s-a așezat un bust al eroului, ca veșnică amintire a celor care-i continuau tradiția, purtându-i numele!

Statuia generalului Traian Moșoiu
– 1938 Oradea

Bust str. Armatei române Oradea
sculptor col. Teodor Zamfirescu

Placa de onoare și Bust din Primărie
2001– sculptor Ioan Mihele

³⁹ Apud Constantin Moșincat, *Divizia 11 Infanterie pe frontul întregirii*, Editura Tipo MC, Oradea, 2008

Generalul Traian Moșoiu de la Tisa la Budapesta

pătrundă adanc între cele două grupări principale ale inamicului, interzicând orice încercare de joncțiune a acestora.

Dezastrul militar suferit de Armata Roșie ungară a avut consecințe imediate în plan politic. În cursul dimineții de 1 august 1919, cu ocazia unei consfătuiri, social-democrații de dreapta au impus guvernului Sfaturilor să-și prezinte demisia. La ședința Consiliului Muncitoresc din Budapesta, din după-amiaza aceleiași zile cabinetul Garbai-Kun a depus mandatul. În locul său a fost format un guvern de nuanță social-democratică, în frunte cu Peidl Gyula.

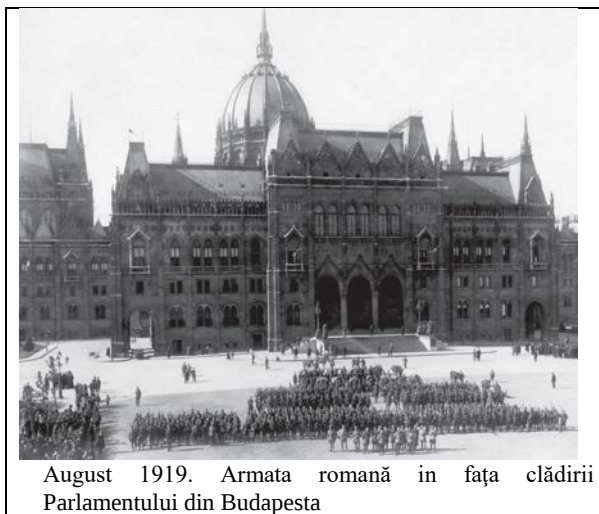
Primele subunități ale armatei române care vor intra în Budapesta aveau să fie tocmai cele trei escadroane din Brigada 4 Roșiori, aflate sub comanda generalului Gheorghe Rusescu. La 4 august, ora 18,00, generalul Mărdărescu, comandantul trupelor din Transilvania, primea pe bulevardul Andrássy defilarea unui detașament compus din Regimentul 4 vanători, un escadron din Regimentul 23 artilerie și un divizion din Regimentul 6 roșiori. Guvernator al Budapestei a fost numit generalul Ștefan Holban. Frank Rattigan, însărcinatul cu afaceri al Marii Britanii la București, raporta la 6 august 1919 către Foreign Office: „Sunt informat că trupele romane la intrarea în Budapesta au fost primite, dacă nu cu entuziasm, în orice caz cu o aparentă satisfacție de populația ungară.

„Presa franceză – transmitea din Paris ministrul Victor Antonescu – este unanimă în a face elogiul armatei

romane pentru intrarea în Budapesta și recunoaște marile servicii aduse de armata romană Aliaților și civilizației”. Grupul General Moșoiu trimitea zilnic la Budapesta 30 de vagoane cu grâu și 10 vagoane de legume, iar din stocul armatei romane un număr important de cai, deveniți impropriei serviciului, au fost cedați pentru a fi tăiați în abatoare și distribuiți populației.

„Către onoratul domn lt. colonel D. Poenaru, Budapesta. Prin bunăvoința dv., mi s-a trimis fotografia care înfățișează festivitatea frumoasă aranjată de Regimentul 5 roșiori, condus de dv., și când o mulțime de copii săraci a luat parte la petrecere. Scena aceasta strălucită m-a fermecat și niciodată nu voi putea uita gestul elegant cu care ofițerii regimentului condus de dv. ajută pe bieții copii săraci; fotografia va fi ținută ca un suvenir scump, căruia nu i se pierde valoarea până e lumea [...]. Cu acest prilej, vă exprim mulțumirea deosebită că arătați atata bunătate către copiii cei săraci din oraș, fiind că în vremea aceasta grea populația săracă a Capitalei suferă foarte mult și noi, conducătorii, cu toată stăruința noastră, nu suntem în stare a o ajuta cât de cat. Chiar din acest punct de vedere suntem cu recunoștință netrecătoare către dv. și către domnii ofițeri. Populația Capitalei, ca și magistratul vă mulțumim cu recunoștință cordială și bunăvoință. Cu salutare sinceră, Dr. Body Teodor, primarul orașului”.

La 26 august, Legația României din Londra comunica și ea Ministerului Afacerilor Străine de la București că „atitudinea marelui cotidian conservator „The Morning Post” continuă să ne fie favorabilă”, reiterând sentimentele sale de „recunoștință pentru serviciile pe care le-am adus cauzei comune a Aliaților, ocupând Budapesta”.

August 1919. Armata romană în fața clădirii Parlamentului din Budapesta

Generalul Traian Moșoiu defilând la Budapesta

„Când am intrat în Budapesta – avea să mărturisească C. Diamandy – prima impresiune a fost aceea a unui oraș care a scăpat de o mare primejdie; ceva haotic, zăpăcit, frică netrecută încă”

Din martie 1919, și până la sfârșitul lor, august 1919, pierderile suferite de armata română s-au ridicat la 188 ofițeri și 11 478 soldați, dintre care 69 ofițeri și 3 556 soldați au făcut supremul sacrificiu pe câmpul de luptă⁴¹. **Gorniștii anunțând retragerea pe 11 noiembrie 1919**

La 11 noiembrie 1919, generalul Gheorghe Mărdărescu și înaltul comisar al guvernului român Constantin I. Diamandy adresau populației ungare o ultimă *Proclamație*, prin care anunțau retragerea armatei române și evacuarea Budapestei. „Părăsind capitala Ungariei – declarau autorii – România ține să afirme că după ce a fost atacată pe Tisa, atac care a motivat acțiunea sa, ea nu a fost condusă decât de legitimă apărare, ca și de necesitățile militare. Orice idee de persecuție sau de revanșă i-a fost complet străină”.

La 20 august 1919, locotenent-colonelul Miklosi, comandant al cadrelor batalionului de rezervă, al Regimentului 32 infanterie ungar, adeverea, printr-o „notă de serviciu”, că Regimentul 4 vânători român, cazat în cazarma „Maria Tereza”, „începând de la data de 10 ale lunii curente (august 1919- n.n.), a împărțit din bucătăriile sale masa de prânz și cina la 200 de copii săraci înfometați”⁴².

„Newes Politisches Volksblatt” sublinia în numărul său din 11 octombrie 1919: „Repetăm din nou: Comandamentul roman se interesează și sprijină pe cei mai săraci. De câteva zile, soldați romani împart mâncăruri calde copiilor săraci din Budapesta”⁴³. Articolul era însoțit de o fotografie ce reprezenta împărțirea hranei de către ostași romani pe o stradă din capitala ungară.

Numeroase sunt mărturiile și documentele care fac referiri la aceste preocupări pline de umanitarism dovedite de trupele operative romane. Astfel, la mai puțin de o săptămână după intrarea în Budapesta, o nouă proclamație, subliniind faptul că „armatei romane, care a întreprins acțiunea militară în urma provocațiunii armatei inamicului de pe Tisa, îi este străin orice spirit de răzbunare”, informa populația din zona capitalei ungare că au fost luate cele mai energice măsuri pentru ca, în cea mai scurtă vreme, asigurarea orașului cu diverse produse de primă necesitate să devină normală. Comandamentul roman a dispus ca orice transport de alimente, destinat aprovizionării orașului, să fie efectuat imediat, în aceeași ordine de prioritate cu transporturile militare. Numai într-o singură zi –informa proclamația – au fost puse la dispoziția populației de către conducerea trupelor romane peste 70 000 rații de pâine de câte 400 grame fiecare: „În rezumat, se face tot ce este omenește posibil pentru ca populația orașului să nu suferă”⁴⁴.

August 1919. Trupele romane defilând în Piața Coloanei Mileniului din Budapesta⁴⁰

⁴⁰ Apud Dumitru Preda, *Sub semnul Marii Uniri. Campaniile Armatei române pentru întregirea țării 1916-1920*, Editura Academiei, București, 2018. Românii au capturat 6 divizii cu un efectiv de 1 235 ofițeri și peste 10 000 soldați, precum și armament de diferite calibre: 350 tunuri, 332 mitraliere, 51.450 arme, 4.316 carabine, 579 revolve, 190 puști-mitraliere etc., precum și importante cantități de muniții și materiale de război, printre care 87 aero-plane.

⁴¹ *Ibidem*, p. 329

⁴² *Ibidem*, 336

⁴³ *Ibidem*, 338

⁴⁴ *Ibidem*, 336

